

В.Т. Харчишин

ГОЛОНАСІННІ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ, ЗБАГАЧЕННЯ ЇХ ВИДОВОГО СКЛАДУ ТА ШЛЯХИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ

голонасінні, видовий склад, Українське Полісся

Українське Полісся займає північну частину України і становить близько 20 % всієї території України. За геоботанічним районуванням, воно є частиною Поліської підпровінції Східно-європейської широколистяно-лісової провінції Європейської широколистяної області.

За фізико-географічним районуванням України, Українське Полісся є частиною зони змішаних лісів на території України і складається із 6 фізико-географічних областей: I. Волинське Полісся, II. Мале Полісся, III. Житомирське Полісся, IV. Київське Полісся, V. Чернігівське Полісся, VI. Новгород-Сіверське Полісся.

Для природних умов Українського Полісся характерним є рівнинний рельєф з широкими заболоченими річковими долинами, позитивний баланс вологи, переважання дерново-підзолистих і болотних ґрунтів та високий рівень ґрунтових вод.

Клімат Українського Полісся менш континентальний і більше зволожений, ніж в інших фізико-географічних зонах України.

За агрокліматичним районуванням України, Українське Полісся належить до вологої помірно теплої зони. У кліматичному відношенні в Українському Поліссі виділяються три райони: 1. Західний (Волинське та Мале Полісся), 2. Правобережний (Житомирське та Київське Полісся), 3. Лівобережний (Чернігівське та Новгород-Сіверське Полісся).

Середня річна температура в Українському Поліссі коливається від 6,8 °С (Житомир) до 6,4 °С (Чернігів). Середня річна кількість опадів становить 550–650 мм. Літо помірно тепле, іноді жарке, зима порівняно м'яка, вона суворіша на Лівобережжі й приблизно на 20 днів триваліша, ніж на Правобережжі. Вегетаційний період у Західному Поліссі триває 205–210 днів, у Новгород-Сіверському Поліссі – 190–196 днів.

У флорі Українського Полісся налічується близько 1500 видів вищих судинних рослин, з яких 103 види – деревні рослини [3,7].

Ліси поширені дуже нерівномірно по території України. Найбільші лісові масиви сконцентровані на півночі – в Українському Поліссі та Українських Карпатах. Так, лісистість Українського Полісся становить 26,8 %, Лісостепу – 13,0, Степу – 5,3, Українських Карпат – 42,0, Криму – 10,4 % [4].

Сьогодні Україна є найменш лісистою європейською державою, яка не може забезпечити власних потреб у деревині, а ліс, як основний компонент біосфери, нездатний повною мірою утримувати екологічну рівновагу. Історичні джерела свідчать про те, що раніше лісистість України становила 43 %. Загальна площа земель лісового фонду становить 10,8 млн. га, з них 9,4 млн. га вкрито лісовою рослинністю. Лісистість України становить 15,6 % [9]. В багатьох країнах світу лісистість значно вища. За даними ФАО, в Фінляндії вона складає 59 %, Швеції – 68, Німеччині – 29, Франції – 28, Італії – 21, Канаді – 26,6, США – 32,7. Проблема збільшення площі лісів України потребує невідкладних заходів і доведення лісистості території до 20–22 %.

У лісовому фонді Українського Полісся основне місце належить хвойним насадженням (64,5 %), зокрема насадженням з переважанням сосни звичайної (64 %). Крім сосни звичайної, найбільш поширеними видами у лісах цієї зони є дуб звичайний, берези повисла та пухнаста, вільха чорна, осика і граб звичайний. Рідше трапляються ясен звичайний, липа серцелиста, клен гостролистий, в'яз гладенький, берест, в'яз шорсткий. У південно-західних районах зрідка зустрічаються явір і черешня. У західних районах та на півночі Чернігівського Полісся зустрічається ялина європейська, яка зрідка утворює чисті деревостани [1, 2, 6, 8].

У долинах рік і в заплавах, крім вільхи чорної, досить поширені верби біла й ламка, осокир, до яких подекуди домішуються тополі біла та сіра.

Підлісок у лісових насадженнях Українського Полісся відносно бідний. До його складу найчастіше входять горобина звичайна, крушина ламка, брусниця бородавчата, ліщина звичайна. Зрідка в підліску й на узліссях трапляються плоди одноматочковий та український, терен, барбарис звичайний, бузина чорна й червона, жимолость пухнаста. У північно-західних районах Волинського Полісся значне поширення має яловець звичайний, а у північно-західній частині Житомирського Полісся – рододендрон жовтий.

У зоні Українського Полісся інтродуковано 651 вид дерев і кущів (Кохно, Курдюк, 1994), в тому числі 54 види голонасінних і 597 видів покритонасінних та 155 форм голонасінних і покритонасінних. Ряд інтродукованих видів (модрина європейська, сосна скручена, горіхи звичайний і маньчжурський, бархат амурський, дуб червоний, карагана дерев'яниста та ін.) вирощують у лісових культурах, але більшість інтродуцентів росте у колекційних насадженнях у ботанічних садах, дендропарках, в декоративних міських насадженнях.

Таким чином, сучасна дендрофлора Українського Полісся складається із 103 видів і 41 форми природної дендрофлори та 651 виду і 155 форм інтродукованих видів дерев і кущів – разом 754 види і 196 форм. За нашими даними, таксономічний склад хвойних деревних рослин Українського Полісся на сьогодні децю збільшився. Найбільш поширені та перспективні хвойні деревні рослини наводимо нижче. Вони нараховують 62 види, що відносяться до 1 відділу, 2 класів, 2 порядків, 4 родин, 13 родів.

Відділ PINOPHYTA – голонасінні

Клас Ginkgoopsida – гінкговидні

Порядок Ginkgoales – гінкговаті

Родина Ginkgoaceae – гінкгові

Рід Ginkgo L. – гінкго

Ginkgo biloba L. – гінкго дволистяне.

Підвідділ Pinaceae – сосноподібні

Клас Pinopsida – хвойні

Порядок Taxales – тиси

Родина Taxaceae – тисові

Рід Taxus L. – тис

Taxus baccata L. – тис ягідний, або негній-дерево, *T. b. 'Aurea'* – тис ягідний ф. 'Золотиста', *T. b. 'Aureovariegata'* – тис ягідний ф. 'Золотисто-сріблястий', *T. b. 'Fastigiata'* – тис ягідний ф. 'Ширококолоновидний', *T. cuspidata* Siebold et Zucc. ex Endl. – тис гострокінцевий, або далекосхідний.

Порядок Pinales – сосни

Родина Pinaceae – соснові

Рід Abies Mill. – ялиця

Abies alba Mill. – ялиця біла, європейська, пребінчата, *A. balsamea* (L.) Mill. – ялиця бальзамічна, *A. cephalonica* Loud. – ялиця грецька, *A. concolor* Lindl. et Gard. – ялиця одноколірна, *A. fraseri* (Pursh.) Poir. – ялиця Фраєрова, *A. nordmanniana* (Stev.) Spach. – ялиця Нордманова, *A. numidica* De Lannoü – ялиця нумідійська, *A. sibirica* Ledeb. – ялиця сибірська.

Рід Pseudotsuga Carr. – псевдотсуга

Pseudotsuga menziesii (Mirb.) Franco – псевдотсуга Мензисова, *P. m. 'Fastigiata'* – псевдотсуга Мензисова ф. 'Колоновидна', *P. m. 'Caesia'* – псевдотсуга Мензисова ф. 'Сіро-зелена', *P. m. var. glauca* Franco 'Glaucous' – псевдотсуга Мензисова ф. 'Сиза'.

Рід Tsuga Carr. – тсуга

***Tsuga canadensis* Carr. – тсуга канадська.**

Рід Picea A.Dietr. – ялина

Picea abies 'Aurea' – ялина європейська ф. 'Золотиста', *P. a. 'Inversa'* – ялина європейська ф. 'Перевернута', *P. a. 'Nana'* – ялина європейська ф. 'Карликова', *P. a. 'Nidiformis'* – ялина

європейська ф. 'Гніздолиста', *P. a. 'Pendula'* – ялина європейська ф. 'Плакуча', *P. a. 'Procumbens'* – ялина європейська ф. 'Розпростерта', *P. a. 'Viminalis'* – ялина європейська ф. 'Прутовидна', *P. a. 'Virgana'* – ялина європейська ф. 'Змієвидна', *P. alcockiana* Carr. – ялина Алькокова, *P. ajanensis* (Lindl. et Gord.) Fisch. ex Carr. – ялина аянська, *P. engelmanni* Engelm. – ялина Енгельманова, *P. engelmanni 'Microphylla'* – ялина Енгельманова ф. 'Дрібнохвойна', *P. glauca* Voss. – ялина сиза (біла, канадська), *P. g. 'Coerulea'* – ялина сиза ф. 'Блакитна', *P. g. 'Conica'* – ялина сиза, карликова ф. 'Конічна', *P. koraiensis* Nakai – ялина корейська, *P. mariana* Britt. – ялина чорна, *P. m. 'Dometii'* – ялина чорна ф. 'Доуметова', *P. m. 'Nana'* – ялина чорна ф. 'Карликова', *P. montigena* Mast. – ялина гірська, *P. m. 'Glauca viridis'* – ялина гірська ф. 'Сизо-зелена', *P. obovata* Ledeb. – ялина сибірська, *P. orientalis* (L.) Link – ялина східна, *P. purgens* Engelm. – ялина колюча, *P. p. 'Argentea'* – ялина колюча ф. 'Срібляста', *P. p. 'Coerulea'* – ялина колюча ф. 'Блакитна', *P. p. 'Glauca'* – ялина колюча ф. 'Сиза', *P. p. 'Kosteriana'* – ялина колюча ф. 'Костерова'.

Рід *Larix* Mill. – модрина європейська

Larix decidua 'Fastigiata' – модрина європейська ф. 'Рівновершинна', *L. eurolepis* Henry – модрина ширококолуската (гібрид *L. decidua* x *L. sibirica*), *L. leptolepis* Gord. – модрина японська, *L. polonica* Racib. – модрина польська, *L. maritima* Suk. – модрина приморська, *L. sibirica* Ledeb. – модрина сибірська.

Рід *Pinus* L. – сосна

Pinus banksiana Lamb. – сосна Банксона, *P. cembra* L. – сосна кедрова, *P. contorta* Dougl. – сосна скручена, *P. flexilis* James. – сосна гнучка, *P. funebris* Kom. – сосна похоронна, *P. koraiensis* Siebold et Zucc. – сосна корейська, *P. montana* Mill. – сосна гірська, *P. m. var. uncinata* Wilik – сосна гірська, різновид гачкуватий, *P. murrayana* Balf. – сосна Мурруєва, *P. pumila* (Pall.) Regel – сосна сланка, *P. nigra* Arn. – сосна чорна, *P. pallasiana* D. Don – сосна Палласова, або кримська, *P. peuce* Griseb. – сосна румелійська, балканська, *P. ponderosa* Dougl. – сосна орегонська, *P. pinea* L. – сосна італійська, *P. rigida* Mill. – сосна жорстка, *P. scopulorum* Lemm. – сосна жовта гірська, *P. sibirica* Du Tour. – сосна сибірська, *P. strobus* L. – сосна Веймутова.

Родина *Cupressaceae* – кипарисові

Рід *Thuja* L. – туя

Thuja occidentalis L. – туя західна, *Th. o. 'Columna'* – туя західна ф. 'Колоновидна', *Th. o. 'Compacta'* – туя західна ф. 'Компактна', *Th. o. 'Ellwangeriana'* – туя західна ф. 'Ельвангерова', *Th. o. 'Ericoides'* – туя західна ф. 'Вересовидна', *Th. o. 'Ericoides aurea'* – туя західна ф. 'Вересовидна золотиста', *Th. o. 'Fastigiata'* – туя західна ф. 'Рівновершинна', *Th. o. 'Hoveja'* – туя західна ф. 'Говея', *Th. o. 'Lutea'* – туя західна ф. 'Жовта', *Th. o. 'Lutescens'* – туя західна ф. 'Жовтувата', *Th. o. 'Vervaeana'* – туя західна ф. 'Ваваєнова', *Th. o. 'Wareana'* – туя західна ф. 'Вареана', *Th. plicata* D. Don – туя складчаста, *Th. standishii* Carr. – туя Стендішова, або японська.

Рід *Platycladus* Spach – широкогілочник

Platycladus orientalis (L.) Franco – широкогілочник східний, *P. o. 'Aurea'* – широкогілочник східний ф. 'Золотиста шароподібна', *P. o. 'Elegantissima'* – широкогілочник східний ф. 'Найелегантніша', *P. o. 'Pyramidalis'* – широкогілочник східний ф. 'Пірамідальна'.

Рід *Chamaecyparis* Spach – кипарисовик

Chamaecyparis lawsoniana Parl. – кипарисовик Лавсонів, *Ch. lawsoniana 'Allumi'* – кипарисовик Лавсонів ф. 'Блакитний', *Ch. nootkatensis* Spach. – кипарисовик нутканський, *Ch. obtusa* Sieb. et Zucc. – кипарисовик туполистий, *Ch. obtusa 'Blue Star'* – кипарисовик туполистий ф. 'Блакитна зірка', *Ch. obtusa 'Nana gracilis'* – кипарисовик туполистий ф. 'Карликовий граціозний', *Ch. pisifera* Sieb. et Zucc. – кипарисовик горохоплудий, *Ch. p. 'Filifera'* – кипарисовик горохоплудий ф. 'Нитковидна', *Ch. p. 'Plumosa'* – кипарисовик горохоплудий ф. 'Периста', *Ch. p. 'Squamosa'* – кипарисовик горохоплудий ф. 'Настовбурчена'.

Рід *Juniperus* L. – яловець

Juniperus chinensis L. – яловець китайський, *Juniperus horizontalis* Moench. – яловець горизонтальний, *J. pfitzerana* Spaeth – яловець Фітцера, *J. sabina* L. – яловець козачий, *J. s. 'Erecta'* – яловець козачий ф. 'Прямий', *J. s. 'Tamariscifolia'* – яловець козачий ф. 'Тама-

риколистий', *J. s. 'Variegata'* – яловець козакий ф. 'Строкатий', *J. squamata 'Meyeri'* – яловець лускатий ф. 'Меєра', *J. s. 'Prostrata'* – яловець лускатий ф. 'Розпростерта', *J. virginiana* L. – яловець вірджинський, *J. v. 'Venusta'* – яловець вірджинський ф. 'Красива', *J. sargentii* (A. Henzy) Takeda ex Koidz. – яловець Саргентів.

Рід *Microbiota* Km. – мікробіота

Microbiota decussata Km. – мікробіота перехрестопарна.

В умовах Полісся та Лісостепу України голонасінні пройшли інтродукційне випробування на рівні родових комплексів. Деякі види акліматизувались і вже дають самосів, а саме: *Abies alba* Mill., *Larix eurolepis* Henry, *Picea purgens* Engelm., *Pinus strobus* L., *Pseudotsugamenziesii* (Mirb.) Franco, *Taxus baccata* L. Надалі доцільно поповнювати колекції на формовому рівні, тому що в нас представлено фактично 1–2 % від загальновідомої формової різноманітності [5].

Видова і формова різноманітність хвойних деревних рослин Українського Полісся розкриває перспективи їхнього багатofункціонального використання, дозволяє розглядати їх як резервати генофонду цінних рослин.

Подальша робота з інтродукції хвойних деревних рослин повинна і надалі базуватися на тісній співпраці з зарубіжними та вітчизняними ботанічними садами і дендропарками з метою мобілізації гено- та фенотипу найважливіших видів та форм для лісового господарства та паркобудівництва.

- 1 *Деревья и кустарники, культивируемые в Украинской ССР. Голосеменные.* – Киев.: Наук. думка, 1985. – 200 с.
- 2 *Деревья и кустарники СССР. Голосеменные.* / Под ред. С.Я.Соколова: – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1949. – 463 с.
- 3 *Кохно Н.А., Курджик А.М. Теоретические основы и опыт интродукции древесных растений в Украине.* – Киев.: Наук. думка, 1994. – 186 с.
- 4 *Кравець П.В., Лактида П.І., Швиденко А.З. Парадигма стійкого розвитку і біосферної ролі лісів України // Наук. вісн. НАУ. – К., 1999. – Вип. 17. – С. 80–87.*
- 5 *Кузнецов С.І., Миронова Г.О., Слюсар С.І., Чекалін О.П. Генофонд голонасінних Полісся та Лісостепу України, його збагачення та раціональне використання // Інтродукція та збереження рослинного різноманіття. – К.: Київ. ун-т ім. Т.Шевченка, 1999. – Вип. 1. – С. 21.*
- 6 *Липа О.Л. Дендрологія з основами акліматизації.* – К.: Вища школа, 1997. – 224 с.
- 7 *Определитель высших растений Украины / Доброчаева Д.Н., Котов М.И., Прокудин Ю.Н. и др. – Киев.: Наук. думка, 1987. – 548 с.*
- 8 *Пятницкий С.С. Курс дендрологии.* – Харьков: Изд-во Харьков. гос. ун-та, 1960. – 421с.
- 9 *Самоплавський В.І. Лісове господарство України: стан та перспективи розвитку // Наук. вісн. НАУ. – К., 1998. – Вип. 8. – С. 8–14.*

Державна агроекологічна академія України

Получено 18.04.2000

УДК 582.42+502.7(477.4)

Голонасінні Українського Полісся, збагачення їх видового складу та шляхи раціонального використання / Харчишин В.Т. // *Промышленная ботаника.* – 2001. – Вип. 1. – С. 76–79.

Наведено дані щодо різноманітності голонасінних в Українському Поліссі. Запропоновано шляхи раціонального їх використання та збереження видового складу.

Бібліогр. 9.

Conifers of Ukrainian Polissya, the enrichment of their species composition and the ways of their rational use / Kharchyshin V.T. // *Industrial botany.* – 2001. – V. 1. – P. 76–79.

The paper deals with the diversity of conifers in the Ukrainian Polissya. The ways of their rational use and the enrichment of their species composition are suggested.